

ECATERINA PLEȘCA

Institutul de Filologie
(Chișinău)

TRACA – LIMBĂ A SUBSTRATULUI PREGREC (abordare interdisciplinară)

Abstract

Reliable data in linguistics, archeology, ethnography and history confirmed that ancient peoples speaking paleo-Balkan languages, including the Thracians are ethnic and linguistic components of the pre-Greek substrate with enormous influence on the Greek language and culture. In this article the author examines some aspects of the language and culture of the Thracians as components of paleo-Balkan pre-Greek substrate, as components with immense influence on the Greek language. Thus, currently the Greek language serves as a source for discovering paleo-Balkan languages, one of which is the Thracian language.

Keywords: comparative-historical linguistics, Indo-European languages, pale-Balkan languages, substrate language, pre-Greek substrate, dialect, phonetic structure, radical, etc.

I.0. Interesul pe care îl manifestăm pentru o epocă atât de îndepărtată în timp cum este cea de până la venirea grecilor în Balcani (începutul mileniului II î.Hr.), se impune de domeniul nostru de cercetare – limba de substrat a românei, limba vorbită de traco-geto-daci. E cazul să precizăm că în izvoarele antice avem înregistrate doar numele lor etnice de traci, geți și daci. Însă cum își numeau ei înșiși limba pe care o vorbeau, nu se cunoaște. Potrivit afirmațiilor autorilor antici „geții vorbeau aceeași limbă cu tracii” (Strabon VII, 3, 10). Din câte se știe, geții și dacii făceau parte din seminția nordică (carpato-dunăreană) a tracilor [1, p. 31 și urm.]. Respectiv, pe temeuri etnice, limba vorbită de seminția nordică a tracilor, individualizată în timp și spațiu, este numită geto-dacă.

În urma cercetărilor comparativ-istorice, apartenența limbii traco-geto-dacilor la familia de limbi indoeuropene este pe deplin dovedită. Potrivit specialiștilor, idiomul traco-geto-dacilor este în de aproape înrudit cu ilira, vechea macedoneană, armeană, albaneză, baltică, slavă, indoiraniană. Din cauza caracterului său lacunar sau, altfel spus, a atestării sale insuficiente (pe parcursul anilor cercetătorii au depistat din izvoarele antice doar câteva zeci de glose și peste 2 000 de nume proprii atribuite limbii traco-geto-dacilor în lipsa textelor) raporturile cu celelalte limbi din familia indoeuropeană nu totdeauna sunt clare. Mai mult ca atât, materialul de limbă atestat este corupt și transcris cu alfabetele grec și latin, respectiv sunetele limbii traco-geto-dacilor nu au fost redată întocmai.

Concordanțele dintre traco-geto-dacă și limbile vechi indoeuropene au permis reconstrucții fonetice, lexicale, privitoare la formarea cuvintelor/derivarea, precum și extragerea unor radicale, însă restabilirea detaliilor în structuri morfologice este

cu neputință. Din cauza gravelor dificultăți, cercetările în acest domeniu se efectuează anevoios, iar domeniul rămâne a fi cel mai puțin elucidat în istoria limbii române.

Tratarea perioadei paleobalcanice, anterioare atestărilor, se explică prin participarea tracilor, alături de alte popoare paleobalcanice, la edificarea celei mai strălucite civilizații antice europene – civilizația greacă. Mai mult ca atât, s-a stabilit că greaca, prin substratul pregrec, a păstrat un șir de termeni de origine tracă.

Situația dificilă în care se află domeniul în lipsa izvoarelor scrise, compensate de cercetările arheologice și etnografice cere o abordare interdisciplinară.

1.1. În ultimele 3-4 decenii, mai cu seamă în urma săpăturilor arheologice din anii '70 ai secolului trecut arheologii nu mai consideră Tracia o periferie a lumii egeene, ci vorbesc despre influența ei asupra estului mediteranean. Astfel, unele puncte de vedere formulate anterior au suportat schimbări esențiale: se susține că din Nord, din Tracia a pătruns cultura în Micene și Troya și nu invers, cum se credea altă dată [2, p. 11; 3, p. 9; 4, 125]. Lucru deloc întâmplător. Pe baza faptelor depistate, arheologii au ajuns la concluzia că în milen. V î.Hr. în spațiul ce cuprinde teritoriul României, Ungariei, Bulgariei și nordul Serbiei apar centre metalurgice foarte active, iar în monumentele neolitice de aici apar primele obiecte din metal. Teritoriul dat forma un epicentru metalurgic în Europa, deci unul civilizator. Direcția de răspândire era următoarea: Transilvania → Dunărea de jos → Balcani, cu puternice influențe, până în sec. al XIII-lea î.Hr. asupra spațiului mediteranean [5, p. 19]. Arheologul bulgar V. Popov vorbește despre o unitate cultural-istorică, sub aspect arheologic, a regiunii balcano-egeene și vestul Asiei Mici din Antichitatea cea mai veche pună în mileniul I î.Hr. [3, p. 5]. Unitatea cultural-istorică ar presupune și o unitate lingvistică. Săpăturile de la Ezero (Bulgaria) au arătat că straturile inferioare de cultură sunt mai vechi decât Troya I, culturile asemănându-se mult între ele [6, p. 388 ș.urm.].

Asemănări importante au fost stabilite între cultura bronzului timpuriu din Tracia și monumentele culturii critomiceniene. În temeiul unui șir de date arheologice se vorbește despre rolul conducător al popoarelor paleobalcanice, inclusiv al tracilor și culturii lor în procesul de formare a culturii critomiceniene, precum și despre dependența celei mai vechi culturi grecești de cea paleobalcanică [7, p. 127 ș.urm.]. Mulțimea de fapte au dus unii arheologi la concluzia că la sf. mileniului VI î.Hr. în arealul viitoarei Tracii s-a constituit unul dintre centrele agricole timpurii cele mai vechi din Europa, cu straturi culturale (de viață) de până la 15 metri (!), care a existat până la începutul mileniului II î.Hr. Numai în Bulgaria astfel de așezări au fost descoperite peste 400 [8, p. 27; 9, p. 208, 213].

Părerea potrivit căreia tracii sunt unul dintre popoarele indoeuropene care din cele mai vechi timpuri s-au stabilit în Balcani, în lumina investigațiilor arheologice mai noi, ar necesita rectificarea: tracii sunt unul dintre popoarele indoeuropene care din cele mai vechi timpuri s-au format în Balcani. Or, „Geneza unei civilizații îmbină în sine câteva componente, iar procesul, de regulă, are o durată cronologică relativ scurtă” [10, p. 227]. Astfel, geneza tracilor, se pare, ar putea fi urmărită mai clar începând cu mileniul al IV î.Hr., când în Europa Centrală și de Sud-Est domina civilizația vechilor europeni, iar în spațiul carpato-pontic dăinuia strălucita civilizație eneolitică Cucuteni-Tripolie. Indoeuropenii, cealaltă componentă genetică a tracilor, pătrund în Europa de Sud-

Est în a II jumătate a milen. IV î.Hr. și pe întreg milen. III î.Hr. în mai multe valuri succesive [11, p. 256-257]. Iată imaginea arheologică concretă a unor mișcări etnoculturale ce pot fi puse în legătură cu începutul marilor deplasări indoeuropene și geneza tracilor, precum și a altor popoare paleobalcanice.

În mileniul IV î.Hr. indoeuropenii pătrund din regiunile de stepă de la nord de Marea Neagră în sud-estul României și nord-estul Bulgariei, antrenând și populații din regiunile nord-pontice cu un grad înalt de stabilitate și gospodărire (se închinau unor divinități feminine..., ca și vechii europeni, însă cu elemente caracteristice lumii indoeuropene), care s-au „adaptat” la mediul autohton mult mai evoluat [11, p. 256]. Alte grupuri de origine răsăriteană ating Transilvania centrală și zona Tisei mijlocii, fiind și ele asimilate de băștinași. Iar la răsărit de Carpați au loc penetrații de la nord spre sud. Această primă etapă „indică un fenomen mult mai complex, iar ceea ce urmează cuprinde deopotrivă atât conviețuirea îndelungată a unor comunități indoeuropene în vecinătatea celor locale (sud-est-europene), cât și o întrepătrundere încheiată... prin asimilarea, cel puțin culturală, a elementelor străine” [11, p. 257]. E de presupus și asimilarea lor lingvistică, limba fiind un element indispensabil al culturii.

În mileniul III î.Hr., ca urmare a acumulării de elemente etnoculturale în zona nord-pontică, are loc pătrunderea indoeuropenilor în trei mari valuri. La începutul mileniului III î.Hr., sf. primului sfert, indoeuropenii pătrund în sud-estul României concomitent cu valuri ce veneau din nord și nord-vest, care ajung pe teritoriul dintre Carpați și Prut. Deosebit de distrugător, acest val duce la oprirea evoluției culturii Cucuteni-Tripolie și la dispersarea elementelor autohtone (Cernavoda I) spre centrul peninsulei Balcanice. *Sinteza noilor veniți cu mediul local cuprinde o arie imensă de difuziune (s.n.): de la Marea Neagră până departe în Slovacia, din Serbia până în sudul Poloniei. Chiar și în aceste condiții „cultural, factorul local se dovedește a fi superior” (s.n.)* [11, p. 257].

Un alt val ce pătrunde pe la jumătatea milen. III î.Hr., „contribuie la *acumularea fenomenului de mixtare a populațiilor locale cu grupurile imigrate, multe deja autohtonizate*” (s.n.) [ibidem]. Și de astă dată *fondul local, cultural și biologic, rămâne preponderent* [ibidem].

Valul al III-lea se remarcă prin faptul că „simultan, în zona de contact și interpătrundere între cele două tipuri de comunități, se naște o nouă comunitate etnoculturală cu caracteristici ale epocii bronzului și în limitele căreia procesul de indoeuropenizare se va fi încheiat prin apariția *prototracilor*, în cazul părților centrale ale României și Bulgariei de astăzi” [ibidem]. Aceștia, sub presiunea unui nou val de migrații din stepele nord-pontice, au devenit un *nucleu (cultural și biologic) de difuzare etnoculturală în vest*. În cadrul acestui val, din ultimul sfert al mileniului III î.Hr., o ramură a mișcării pornește spre Ucraina Subcarpatică și prin nord-vest pătrunde pe Someș și Criș [ibidem]. Elementele penetrate pot fi considerate, cel puțin în bună măsură, indoeuropene.

E de menționat rezistența culturală (bănuim, și lingvistică) a autohtonilor în timp și spațiu în fața atâtor valuri de nomazi războinici. Faptul îndreptățește superioritatea culturii și nivelului de viață a băștinașilor.

Potrivit opiniei arheologilor „cel mai clar apare însă faptul că procesul de indoeuropenizare se desfășoară între două grupe de factori deosebit de activi: una de ordin lingvistic, social, economic, iar cealaltă de ordin cultural și biologic” [ibidem]. Așadar, în procesul de indoeuropenizare factorul lingvistic a fost foarte important și activ.

Mai e de menționat că în regiunile noastre procesul de indoeuropeanizare se caracterizează printr-o clară *diversitate cronologică, culturală, economică și socială*, fapt care „ar putea explica și *diversitatea unității trace* ca și mai multe straturi cronologice ale populațiilor cu graiuri grecești” [ibidem].

Datele prezentate permit interpretarea precum că etniile și limbile populațiilor paleobalcanice (inclusiv a viitorilor traci) s-au constituit în acest spațiu geografic *din eneolitic până în Antichitatea bronzului*, ca rezultat al simbiozei de culturi *diferite ca nivel, ca structură și ca tip* care necesitau mijloace specifice/adecvate de limbă, ceea ce ar fi asigurat perpetuarea lor. Acestea din urmă au putut fi în marea lor parte împrumutate reciproc de la o cultură la alta [ibidem]. Faptul este confirmat de prezența în componența lexicului pregrec din limba greacă a unui strat de cuvinte (cel mai vechi!) preindoeuropean moștenit de la populațiile vechi europene din spațiul balcano-eggean [12, p. 27].

1.2. Sfârșitul mileniului III – începutul mileniului II î.Hr. aparține, în bună parte, mai degrabă, unei situații etnoculturale și lingvistice paleobalcanice formate, în principal, din: 1) stratul autohton vechi european stabil și relativ unitar (cu varietăți culturale locale) și 2) stratul indoeuropean (cel puțin, în bună parte) suprapus în perioade de timp diferite și cu penetrații în spații geografice diferite, peste variante culturale locale ale autohtonilor. Situația trebuie tratată ca una inegală cât privește procesele de asimilare, simbioză, bilingvism. Însă, așa cum ne permit să judecăm datele arheologice și etnografice, în totalitatea lor participanții la procesele nominalizare prezentau o unitate (diversificată, neomogenă) formată din vechii europeni și migranții indoeuropeni. În această situație etnoculturală ar trebui să distingem o *perioadă comunitară „paleobalcanică”* (cât de scurtă!), din care s-au conturat tot mai pregnant și, ulterior, au trebuit să se desprindă comunități etnoculturale și lingvistice ale tracilor, frigienilor, macedonenilor, carienilor etc., foarte apropiate între ele, așa cum o dovedesc datele din mai multe domenii. Unele dintre ele apar în cele mai vechi surse antice scrise precum documentele critomiceniene, poemele lui Homer, lucrările lui Herodot, Strabon ș.a.

Așa cum s-a arătat supra, pentru mileniile III-II î.Hr., corect ar fi să se vorbească nu despre un popor anume, ci despre un fel de situație lingvistică premergătoare dezmembrării etnice și lingvistice, adică despre o limbă comună ce se vorbea în spațiul balcano-eggean [13, p. 53], dar și la nord de Dunăre, situație lingvistică din care ulterior s-au desprins limbile paleobalcanice vorbite istoric în acest spațiu.

1.3. După frământări îndelungate între populația vechilor europeni și indoeuropenii stabiliți aici în etape succesive timp de peste un mileniu și jumătate, ia naștere o situație etnoculturală numită paleobalcanică. Termenii „limbi paleobalcanice”, „popoare paleobalcanice” sunt utilizați inițial de V. P. Neroznak (desemnând limbi indoeuropene relictate vorbite în Antichitate în peninsula Balcanică și regiunile limitrofe), de Cicerone Poghiric (folosind determinativul „paleobalcanice” pentru desemnarea etniilor și limbilor balcanice date din Antichitate) ș.a. Determinativul *paleobalcanic*, -ă este folosit în raport cu procesele cultural-istorice, etnice și lingvistice legate de populațiile antice negrecești și nelatine din Balcani, vestul Asiei Mici, sud-estul peninsulei Apenine și insulele din Marea Egee [12, p. 7]. Iar disciplina *paleobalcanistica* studiază totalitatea proceselor enumerate în spațiul geografic nominalizat. Observăm că ea are ca obiect

de studiu „periferia” civilizației antice, care a avut un rol însemnat în constituirea culturilor elinistică și romană, în deosebi în sfera mitologiei și a religiei [ibidem].

Despre traci ca etnie și rolul triburilor trace în civilizația balcanică se poate vorbi cam de pe la hotarul epocilor bronzului timpuriu (3300-2200 î.Hr.) și a celui mijlociu (2200-1500 î.Hr.), iar anterior acestor epoci e cazul să se vorbească despre strămoșii tracilor/prototraci, carienilor/protocarieni, frigienilor/prototrigieni, armenilor/protoarmeni etc.

Din grupul paleobalcanic făceau parte un șir de limbi care ori n-au ajuns până în zilele noastre, ori au ajuns doar fragmentar (traca, frigiana, cariana, miziana, ilira ș.a.). În mod sigur s-a stabilit că limbile din arealul paleobalcanic fac parte din familia de limbi indoeuropene, însă din cauza cercetării insuficiente a materialului disponibil, legăturile lor genetice și de areal, precum și locul lor în domeniul lingvistic indoeuropean și astăzi mai prezintă una dintre cele mai complexe probleme ale lingvisticii comparate indoeuropene [12, p. 8].

1.4. Mileniul II î.Hr. aparține lumii trace, ilire și grecești. [11, p. 257].

Constituirea și identificarea etnică și lingvistică a tracilor, popor neomogen, potrivit specialiștilor, trebuie plasată pe la sfârșitul mileniului II î.Hr., în prima epocă a fierului, numită perioada de formare a „Lumii Tracice” sau a culturii „Tracilor timpurii”, cunoscute din sursele scrise, atestările fragmentare, tradiția orală antică și, prioritar, datorită multiplelor cercetări arheologice [10, p. 316].

Epoca fierului se remarcă prin constituirea statalității mai multor comunități din Europa și prin procese „complexe de lungă durată, soldate cu transformări civilizatoare profunde” [10, p. 313]. Întrucât în tăblițele miceniene (sec. XV-XII î.Hr.) apar nume de triburi tracice, dar și etnonimul „tracii”, ar fi de admis, pentru sfârșitul mileniului II î.Hr., prima epocă a fierului, e de admis nu numai formarea de uniuni tribale, dar și a unor regate în lumea tracă, motivate nu numai de evoluții firești, dar și de pericolul noilor deplasări ale triburilor de stepă din est.

De la N. Jokl încoace, numele de *traci* este apreciat de specialiști ca o „formulă etnografică” și nu un nume concret al unui anume trib. Or, sub numele de traci, popor neomogen, se uneau o mulțime de triburi, fapt confirmat de Herodot: „Tracii au mai multe nume, după regiuni...” (Herodot, V, 3): geții, dacii, mizii/mezii, tribalii, crobizii, odrisii, vifinii, bessii, denteleții, medii/midii, ciconii ș.a., unele dintre care, la momentul intrării lor în istorie, constituiau deja uniuni tribale.

E de remarcat că pe la mijlocul mileniului I î.Hr., de când ne parvin primele știri despre geto-daci (mai precis, despre geți, căci dacii apar în scrierile antice abia în sec. II î.Hr.) [1, 33-38], aceștia erau deja consolidați în jurul trunchiului tracic, la fel ca și alte triburi de origine tracă, având conștiință de neam și limbă, fapt ce se întrevește la autorii antici.

Majoritatea cercetătorilor consideră că „masivul trac s-a constituit nu mai devreme de a doua jumătate sau la finele sec. XII – sec. XI î.Hr.” [10, p. 415] în regiunea de est a Balcanilor răsăriteni – între Marea Egee și Marea Neagră [10, p. 316]. La fel la sfârșitul epocii bronzului (sec. XII-XI î.Hr.), după cum se presupune, are loc formarea a înseși comunității etnice a tracilor și evidențierea acestora din mediul popoarelor indoeuropene [10, p. 317]. Opinia noastră în această chestiune diferă: considerăm că la acea perioadă

comunitatea etnică a tracilor, cultura și limba lor, erau deja constituite, ei se evidențiau din grupul de popoare paleobalcanice. Dacă tracii, precum și alte popoare paleobalcanice, nu ar fi constituit o civilizație distinctă, la venirea în Balcani a grecilor în mai multe valuri de emigrație (începutul mileniului II î.Hr.), aceștia i-ar fi asimilat cu ușurință. Faptele paleobalcanice conservate de limba și cultura greacă prin substratul pregrec (la care ne vom referi mai jos) confirmă opinia noastră: pe tăblițele critomicieniene avem atestate nume tracice. În sprijinul opiniei noastre vine și constatarea făcută de Vasile Pârvan în baza analizei cultural-istorice a materialelor atribuite bronzului III (1400-1000 î.Hr.) și IV (1000-700 î.Hr.). El stabilește o continuitate directă, fără oarecare posibile schimbări cu caracter politic sau etnic: „*prin anii 1000 î.Hr. locuia în Dacia poporul tracic pe care-l cunoaștem mai târziu prin istoricii greci sub numele de geți*”, atunci „*aceiași traci nordici de la 1000 au trebuit să locuiască și să stăpânească Carpații și la a. 1400 î.Hr.*” (15, p. 172; 10, p. 317], ceea ce ar însemna că pe la mijlocul mileniului II î.Hr. tracii deja stăpâneau pământurile carpatice.

Cercetările lingvistice fundamentale din ultimele decenii ale secolului trecut au stabilit prezența în Balcani a strămoșilor lor direcți – a *prototracilor* încă la începutul mileniului III î.Hr. [16, p. 188]. Mai mult ca atât, datele furnizate de tradiția mitologică și istorică a Antichității despre componența etnică a populației cretane de până la pătrunderea grecilor pe insulă, își găsește confirmare în datele obținute la investigarea situației lingvistice din sudul peninsulei Balcanice din cele mai vechi timpuri. După descifrarea unor texte în linearul A (1900 î.Hr) și analiza lexicului pregrec s-a stabilit că înainte de mijlocul mileniului II î.Hr., aici se vorbeau trei limbi diferite: minoica, „*pelasga*” (= traca) și anatolica [17, p. 61], iar denumirile orașelor cretane de la răscrucea sec. XV-XIV î.Hr. atestate în Linearul B, reprezintă toate trei limbi [ibidem].

Perioada „comunitară” a tracilor și a limbii vorbite de ei („traca comună”), adică perioada următoare identificării lor din masa triburilor paleobalcanice, prezintă interes pentru istoria limbii române ca cel mai vechi strat cultural-lingvistic indoeuropean (cu un substrat cultural lingvistic preindoeuropean sau vechi european) comparabil cu baltica, slava, italicea, germanica etc., apoi ca una dintre limbile indoeuropene paleobalcanice (înrudite între ele) sau ca parte constitutivă a „paleobalcaniceii” (?); dar și ca *alma mater* din care s-a desprins ulterior ramura nordică, cea a geto-dacilor, care, la rândul ei, a servit ca limbă de substrat limbii române.

1.5. În special pe baza investigațiilor arheologice s-a demonstrat că triburile și uniunile de triburi ale tracilor se deosebeau între ele prin culturile lor materiale și spirituale [10, p. 316-317]. Întrucât limba vorbită de reprezentanții acestor culturi a trebuit să reflecte realitatea curentă de la un trib la altul, aceasta trebuia să se deosebească prin unele particularități.

Numeros și așezat pe un spațiu geografic foarte întins (din Carpați până în insulele egeene și vestul Asiei Mici), alături de alte populații paleobalcanice, în condiții de expansiuni și infiltrații culturale, neamul tracilor a trebuit să se închege în mai multe triburi cu un specific cultural local, specific care să se manifeste prin graiuri diferite. Identificarea a „mai multe nume, graiuri diferite” presupune vechile relații gentilico-tribale (de înrudire) cu unele trăsături specifice.

În opinia noastră, o importantă cauză a dezbinării, care ar putea fi plasată înaintea celorlalte, a fost *vechimea enormă a tracilor și a strămoșilor lor în acest spațiu imens*, care într-un timp atât de îndelungat și-au înmulțit seminția lor, încât scindarea în neamuri (triburi) a fost inevitabilă. Începuturile lor ca neam au fost mult mai vechi decât ale numelui lor. Faptul poate fi dovedit prin elemente culturale. Situația dată, în mod firesc, a generat diferențieri lingvistice, care cu timpul, s-au constituit în graiuri și dialecte. Iar împrejurările au determinat gradul de apropiere sau de îndepărtare între ele.

1.6. Cum s-a menționat supra, descifrarea scrierii din linearul B a scos la iveală fapte de limbă și cultură paleobalcanice, inclusiv din tracă. Pe tăblițele din linearului B avem atestate un șir de toponime, antroponime, etnonime și apelative larg răspândite în lumea tracă cum ar fi, spre exemplu, *Thrake, Odrys, Getas, Karpathos, Karpathia, Pittakas-Pittakos, Dizos, Kotys, Rhescouporis* etc. (Söesbergen, 1983), recunoscute ca tracice, după mărturiile logografilor și ale autorilor antici din perioada istorică. Faptul este unul fericit pentru limba de substrat a românei! Cum vom arăta mai jos, prin substratul său, greaca a servit drept unul dintre izvoarele de cercetare a limbilor paleobalcanice. De aceea raporturile dintre limba și cultura greacă și limbile paleobalcanice, în primul rând cu traca, ocupă un loc important și trebuie examinate ca atare. Or, tracii au fost poporul cel mai numeros în regiune, iar limba tracă, având cei mai mulți vorbitori, a trebuit să fie limba cu cea mai mare răspândire în arealul lingvistic dat de până la venirea grecilor în Balcani (începutul milen. II /1900 î.Hr.) și în perioada imediat următoare. Ea se afla în relații de înrudire apropiată cu limbile balcanice și microasiatice din Antichitatea istorică, care, potrivit ipotezei paleobalcanice, au constituit limbile substratului pregrec, unul cu origini eterogene.

Sprîjinindu-se pe fapte reale, mulți cercetători au semnalat apropierea deosebită a limbii grecești de unele sau altele dintre limbile antice din Balcani și Asia Mică. Prin urmare, limba greacă trebuie examinată drept sursă de cunoaștere a limbii tracice, precum și a limbilor paleobalcanice în general. De aceea considerăm necesară o scurtă prezentare a limbii grecilor antici (de fapt, nu numai a lor, dacă vom porni de la afirmația că orice cultură/ civilizație, inclusiv componenta sa lingvistică, ia naștere pe baza populațiilor altor culturi) și a substratului pregrec.

În tradiția antică era obișnuit să se vorbească despre caracterul negrec al populației întregii Grecii. Dintre negreci, cei mai numeroși erau tracii, afirmă Herodot și Pausaniu; Dionys confirmă că „ei aveau pământ nemărginit”; după Thucidide și Pliniu, ei „se numărau printre cele mai puternice popoare ale Europei”. Hecateu din Milet susține că „o parte din Macedonia și Tesalia sunt tracice”. Mai mulți autori antici scriu despre aflarea tracilor în Fokida, Beotia, Atica, Eubea [13, p. 44]. Diodor amintește despre neamul Θρακίδαί în Delfi. Populate de traci erau și un șir de insule din Marea Egee, printre care Thasos, Samotrake, Samos ș.a. În *Iliada* Homer ne povestește legenda morții tracului Thamiris. Xenofan din Kolfon (sec. VI î.Hr.) scrie că tracii „și închipuie pe zeii lor cu părul roșu și ochii albaștri” [18, p. 12]. Șirul poate fi continuat.

Așadar, limba greacă trebuie examinată drept sursă de cunoaștere a limbii tracice, precum și a limbilor paleobalcanice în general.

1.7. În cadrul limbilor indoeuropene greaca apare izolată genetic, la fel ca armeană și albaneza.

În lingvistica comparativ-istorică limba greacă, după cea veche indiană, s-a bucurat de o atenție deosebită din partea învățaților. Prezența textelor antice (principalele documente de limbă!) a oferit largi posibilități de cercetare. În felul acesta s-a stabilit că limba vechilor greci face parte din familia limbilor indoeuropene având o structură gramaticală foarte apropiată de cea a limbilor italice, celtice, germanice, indoiraniene și ale altor limbi din această familie, iar lexicul ei, alături de elementele comune, conține un șir de cuvinte din limbile populațiilor paleobalcanice.

În urma analizei toponimelor savantul rus I. V. Otkupshchikov a constatat că întemeietorii toponimiei pregrecești au fost triburile paleobalcanice. Așa se explică coincidențele din toponimia pregreacă și cea din Balcani și vestul Asiei Mici atestată ulterior [13, p. 56, 59].

Confruntarea faptelor de limbă (în special a toponimiei) cu rezultatele săpăturilor arheologice, precum și examinarea rădăcinilor și straturilor istorice ale mitologiei și ale obiceiurilor grecilor antici, s-a ajuns la concluzia că triburile grecești s-au constituit în urma unor îndelungate și complexe procese (de migrație, strămutări, destrămări și dispariții ale formațiunilor gentilico-tribale), precum și a amestecului cu populațiile băștinașe. Faptul dat a facilitat însușirea nu numai a elementelor etnoculturale, dar și a celor lingvistice de la băștinași. Vom sublinia că *civilizația greacă este rezultatul unei dezvoltări culturale îndelungate, ce-ar întruchipa o sumă de relații reciproce între culturile triburilor elene, balcanice, egeene și microasiatice* [ibidem]. De aceea grecii nu apar în istorie ca popor unitar vorbind o singură limbă. Chiar și mai târziu, în epoca clasică grecii erau scindați în grupuri mici gentilico-tribale, izolate unul de altul de munți, vorbindu-și dialectele și graiurile locale. Însă, așa cum a demonstrat-o istoria nu o singură dată (în războiul pelopones ș.a.), ei erau conștienți de unitatea lor și apartenența la un singur popor elen ca vorbind o singură limbă și având o singură patrie – Elada.

Că tracii au origini și limbă comună cu grecii, pentru prima dată a scris H. von Gaertringen, cu referire la K. O. Müller, în lucrarea sa *De Graecorum fabulis ad Thraces pertinentibus* (apărută la Berlin în 1885). De-a lungul aproape a două secole de cercetări, printre limbile înrudite în de aproape cu greaca au fost numite traca, cariana, frigiana, vechea macedoneană. De fapt, purtătorii acestor limbi au fost cei mai influenți în Antichitatea balcanică de până la venirea grecilor și o perioadă însemnată de timp până la însușirea de către aceștia a civilizației autohtonilor.

Din câte se știe, în istorie sunt cunoscute două cazuri când barbarii le-au demonstrat grecilor originea lor elenă: este vorba despre împăratul macedonean Alexandru I (Herodot, V, 22) și împăratul trac Tereu (Tucidide, II, 29). Dacă apropierea excepțională dintre macedoneană și greacă în prezent aproape că nu este pusă la îndoială, atunci pentru tracă mărturia făcută de Thucidide este esențială: dacă între greacă și tracă ar fi existat deosebiri însemnate, pretențiile lui Tereu de a fi considerat elen ar fi fost cu totul nefondate.

Argumentul că grecii din sec. V-IV î.Hr. nu-i înțelegeau pe traci, nu rezistă. Principiul înțelegerii reciproce în cazul dat nu poate juca rolul hotărâtor, deoarece nici francezii cu românii, nici nemții cu englezii, nici bulgarii cu cehii demult nu se mai înțeleg între ei, însă această realitate nu combate existența limbilor romanice, germanice, slave.

Date sigure din domeniul lingvisticii și din cel al arheologiei, etnografiei și istoriei au confirmat că popoarele vorbitoare de limbi paleobalcanice sunt componentele etnice și lingvistice ale substratului pregrec – substrat cu caracter eterogen. Aici este cazul să precizăm că termenul „substrat pregrec” este unul convențional. Cum bine înțelegem, judecând după izvoare, contactele dintre etniile menționate au putut avea loc atât la nivel de substrat, cât și la nivel de superstrat și adstrat – cum ar fi contactele din perioada istorică; sau onomastica aflată în scrierile autorilor antici târzii; sau glosele lui Hesiheu [13, p. 41].

Pe parcursul a aproximativ celor două secole de cercetări ale limbii, istoriei și culturii grecilor au fost constatate influențe colosale exercitate de popoarele paleobalcanice ce țin mai cu seamă de religie, mitologie, muzică, artă militară și maritimă. Spre exemplu, *religia orfică* sau *credențele orfice* (credențe metafizice de origine traco-frigiană, axate pe concepția purității și a unui regim de viață riguros, în mare măsură vegetarian după numele legendarului citared, Orfeu) [20, p. 135], sau *religia dionysiacă* (fenomen ideologic care reprezintă sincretismul vechilor jocuri rituale cu caracter magic, pentru obținerea unor roade bogate și pentru invocarea fertilității animalelor, cu elementele unui cult nou, sosit tot din regiunile ocupate de triburile trace, asociat cu simbolistica legată de cultul țăpului și de cel al calului, personalitatea tânărului zeu al vegetației, pe care grecii îl consideră fiu al lui Zeus și al Semelei, este în curând înconjurată de cete de satiri [20, p. 136].

Un șir de culte despre care ne relatează autorii antici sunt documentate de textele linearului B, iar originea lor tracică, susține cunoscutul cercetător rus I. V. Otkupshchikov, este general recunoscută de știința contemporană [13, p. 46].

Atenția cercetătorilor a fost atrasă de numele de origine tracă de pe tăblițele critomiceniene, cum ar fi cel al zeului trac Dionysos/Διονύσος și supranumele său Βρόμος, ce se regăsește în numele de persoană micenian Βρομόλος – un derivat cu sufixul diminutival *-ολ*, confruntat și cu oiconimul macedonean Βρομίσκος – derivat din aceeași bază cu sufixul *-ισκ*; Ζαγρεύς/Zagreus – întruchipare a lui Dionysos ca fiu al lui Zeus și al Persephonei, Σειληνός/Silānós, educatorul și însoțitorul lui Dionysos, cel mai în vârstă și mai înțelept dintre Satiri. Precum și:

micen. Βυζω : tr. Βυζας (NP), cf. rom. *buză*, cuvânt de origine autohtonă;

micen. Βυζακος, derivat din radicalul Βυζ- și sufixul *-ακ-*; [19, p. 118; 13, p. 177; 21, p. 189];

micen. Διζος, Διζως, sau Διζων [linearul A: Δι-za-ka] : tr. Διζας (NP); cf. rom. Dida (NP) [21, p. 168; 13, p. 178, 180];

micen. Μα-ρο / Μαρo : tr. Μάρων, Μαρώνει Μαρώνεια, toponim trac; car. Μαρoς (NP) [21, p. 180; 13, p. 178];

micen. si-to : gr. σίτος : rom. *chită* / *pită* „pâine” [21, p. 194];

micen. Καπαθία, Καρπασία [21, p. 174]: tr. Καπαθος, insulă între Creta și Rodos, munți în Dacia, oraș pe insula Cipru. Întinderea mare pe care e răspândită baza toponimică Καπαθ- ne vorbește despre faptul că drept sursă pentru numele miceniene au servit nu toponimele tracice, ci, mai degrabă, cele paleobalcanice. Respectiv, aceste, dar și alte onomasticoane, ar fi mai corect să fie considerate paleobalcanice și nu trace, cariene,

frigiene ș.a.m.d., mai corect ar fi să se vorbească despre o componentă paleobalcanică a onomasticii miceniene – componentă ce are corespondențe în tracă, frigiană, cariană, misiană, macedoneană [19, p. 63 ș.a.; 13, p. 178]. Prin urmare, pe la mijlocul mileniului al II-lea î.Hr. ar trebui să vorbim despre o limbă comună paleobalcanică fărâmițată dialectal. Or, Homer enumeră în *Iliada* un șir de popoare și neamuri paleobalcanice printre care și pe traci.

1.8. Sprijinindu-se pe fapte reale, specialiștii au demonstrat că între limba greacă și limbile paleobalcanice există o apropiere excepțională. Dintre toate limbile din Antichitatea balcanică cea mai cunoscută ne este limba greacă, tot ea fiind și cea mai bine cercetată. S-a observat că lexicul limbii vechi grecești conține un strat masiv de cuvinte ce nu corespund schimbărilor fonetice caracteristice acestei limbi, însă cu certe trăsături indoeuropene. Formate după aceleași modele de structură, ele au reflexe diferite, spre deosebire de cuvintele grecești. Specialiștii au stabilit că acest strat de cuvinte are origini paleobalcanice, adică este pregrec. Pe parcursul timpului au fost acumulate date importante privind stratul în cauză de cuvinte. Liste întregi ale cuvintelor grecești ce se trag din substratul pregrec le putem găsi în lucrările lui Pott (1853), Huber (1921 și ulterioare), Georgiev (1937 și ulterioare), Schwyzer (1939), precum și în lucrările lui Kretschmer, G. Krahae, A. Karnua ș.m.a.

Temeiurile în care un cuvânt sau altul este considerat negrec sunt destul de convingătoare: structura negreacă a radicalului, trăsăturile fonetice străine limbii grecești, modelele negrecești de formare a cuvintelor, lipsa etimologiei grecești și chiar indoeuropene [19, p. 93]. Din câte se știe, nu au etimologie greacă numele tuturor zeilor principali ai grecilor, cu excepția lui Ζεύς. Mai mult ca atât, însuși cuvântul θεός „zeu” nu se potrivește normelor corespondențelor fonetice indoeuropene [13, p. 4].

E semnificativ faptul că aceste cuvinte reflectă cele mai importante aspecte ale vieții materiale și spirituale ale vechilor greci, adică fondul principal al lexicului limbii vechilor greci, respectiv, cuvintele cele mai utilizate în vorbirea cotidiană. Din lipsă de spațiu vom aduce doar câteva exemple din domenii cum ar fi cel al florei și faunei: δάφνη „laur”, κυπάρισσος „chîparis”, μάραθρον „mărar”, ὑάκινθος „zambilă”, βόλινθος „bou”, κύλλαρος „varietate de raci”, κύχραμος „prepelită”; din cel al construcțiilor: βλήτρον „scoabă”, γει(σ)ον „cornișă”, θάλαμος „dormitor”, καμάρα „cameră, odaie”, κάμινος „sobă”, μέγαρον „sală, casă”, κέραμος „argilă, lut”, λίθος „piatră”, πλίνθος „cărămidă”, πέργαμον „acropolă”, πύργος „turn”, γέφυρα „pod”; din domeniul social-politic: βασιλεύς „împărat, principe”, ἄναξ „împărat, suveran, domn”, τύραννος „cârmuitor cu putere absolută, uzurpator”, λαός „popor”, δῦλος „rob”; din marină: θάλασσα „mare”, κυβερνήτης „a conduce (corabia)” ș.a.; din arta militară / militarie: θώραξ „zale, platoșă”, ξίφος „spadă”, κορόνη „ghioagă, buzdugan” ș.a.; din muzică și versificație: κιθάρα „liră, chitară”, τύμπανον „tamburină, daira”, ἰαμβος „iamb”, διθύραμβος „ditiramb” (poem liric în onoarea lui Băhus ș.a.); din domeniul metalurgiei: μέταλλον „metal”, σίδηρος „fier”, μόλυβδος „plumb” ș.a. [13, p. 3]. Însă cele mai numeroase sunt straturile lexicului religios și a celui onomastic. Acestea includ teonime și nume de eroi din mitologia greacă, în majoritatea lor absolută negrecești, precum și un număr imens de toponime, etnonime și antroponime. Din exemplele aduse ne putem da seama despre influența foarte puternică

pe care a exercitat-o lexicul din acest strat de cuvinte, numit substratul pregrec, asupra culturii și limbii grecilor antici, influența lingvistică constituind doar o parte dintr-o mult mai largă influență culturală. Caracterul împrumuturilor lexicale făcute de greci vorbește de la sine despre acest fapt. Depășind cu mult cadrul strict lingvistic, ele devin o problemă istorico-culturală foarte importantă. Unele dintre exemplele aduse le avem și azi în circuitul cultural european: *chiparis*, *cameră*, *cămin*, *ceram(ică)*, *tiran*, *cibern(etică)*, *timpan*, *iamb*, *difiramb*, *metal* ș.a.

E de menționat că nu numai lingviștii, dar și istoricii și arheologii au folosit sintagma *substrat pregrec* pentru a denumi stratul cultural împrumutat de greci de la populația băștinașă. Termenul „pregrec, pregreacă” îi aparține distinsului lingvist bulgar Vl. Georgiev, denumind prin el limba vorbită în sud-estul peninsulei Balcanice până la venirea grecilor (numit de unii lingviști traco-pelasg și aheian).

În lucrările sale Georgiev examinează un șir de cuvinte cu vădite trăsături negrecești raportate de el la substratul pregrec. [13, p. 20]. Meritul excepțional al savantului bulgar constă în faptul că el:

1) a determinat caracterul stratului pregrec al lexicului apelativ și onomastic din vechea greacă, folosind limba veche greacă drept sursă de depistare a elementelor indoeuropene negrecești; 2) a reușit să demonstreze că potrivit structurii radicalului și legităților de formare/derivare cuvintele din substratul pregrec sunt de origine indoeuropeană, iar limba substratului pregrec este indoeuropeană; 3) a înaintat etimologii convingătoare și originale indoeuropene ale unor toponime, antroponime și teonime negrecești, care au rezistat în timp [13, p. 21].

E de remarcat că metoda folosită de Vl. Georgiev se sprijină în bună parte pe analiza etimologică, alături de care aplică pe larg analiza fonetică, analiza formării cuvintelor/derivațională, analiza structurii radicalului [ibidem].

Mai jos vom aduce doar câteva exemple de aplicare a procedurilor metodologice folosite de Vl. Georgiev în cercetarea substratului pregrec, anume prin compararea cuvintelor *τάφος* și *τόμβος*, ambele având înțelesul „mormânt”. Confruntarea lor cu arm. *damban* „mormânt” i-a permis lui Georgiev să reconstruiască forma i.e. **dhmbhos*. Potrivit legilor fonetice ale limbii grecești, ambele aspirate sonore – *dh* și *bh* – trebuiau să dea în greacă reflexele *θ* și *φ*. Însă primul dintre ele, potrivit legii lui Grassman, își pierde aspirația, iar sonanta silabică *m* dă în mod legic reflexul *α*. De fapt, potrivit normelor limbii grecești, gr. *τάφος* reprezintă o continuare logică a i.-e. **dhmbhos*.

Cât privește *τόμβος* situația este alta. Schimbările din acest cuvânt nu corespund normelor limbii grecești, deoarece sonanta silabică *m* dă reflexul *-υμ*, străin limbii grecești, însă obișnuit și bine cunoscut în lexicul apelativ și onomastic pregrec (cf., *κύμβη* „cupă”, *Τυμνησόος* (oraș) ș.a.); aspiratele sonore *dh*–*bh*, inițial potrivit legii lui Grassman, s-au modificat în *d*–*bh*, apoi, în rezultatul mutației consonantice, au dat sunetele *t* și *b*. Prin urmare, *τόμβος* a cunoscut un tratament diferit de cel suportat de gr. *τάφος*. Respectiv, cuvintele examinate au origini diferite: *τάφος* este un cuvânt originar grecesc, iar *τόμβος* unul împrumutat dintr-o limbă indoeuropeană paleobalcanică.

La fel reflexe deosebite de cele din greacă înregistrează și sonante: *λ*, *ρ*, *ν*, pentru care cf. toponimele: *Σκύλλα*, *Σμύρνα*, *Τυνδάρης*.

Un alt caz reușit prezentat de Vl. Georgiev în sprijinul teoriei sale este pregrecul πύργος „turn”, „zid (al orașului)”, în general, „oraș, cetate” (atestat în *Odisea*). Observăm că după structură acesta coincide cu τύμβος. Confruntarea lui cu got. *baúrgs* „turn” i-a permis savantului bulgar să reconstruiască i.-e. **bhurghos*, care a cunoscut aceleași modificări fonetice ca și i.-e. **dhmbhos*. Însă πύργος, are caracteristici negrețești bine conturate (în greacă ar fi fost de așteptat forma **πύργος*, cf. rom. *parcan*). Mai mult ca atât, pregrecul πύργος nu are un corespondent în greacă. Explicarea, după noi, s-ar afla în gradul de cultură inferior al grecilor la momentul venirii lor în Elada. Lipsa termenului ar demonstra că ei nu cunoșteau construcțiile de tip „turn”, adică realia.

Însă în greacă există forma paralelă φέρκος „zid, perete”, ce pune în evidență niște realități din viața lor materială, cf. rom. *furcă* (în zidăria pereților unei case țărănești). Am putea presupune că ei cunoșteau *zidul de apărare (valul)*. Schimbările fonetice din acest cuvânt: $\varphi < bh$ – la fel ca în greacă, $-vp < r$ silabic – ca în pregreacă, $\kappa < gh$, cu pierderea aspirației și o ulterioară asurzire a celei de-a doua aspirate sonore (nu a primei ca în πύργος) – nu corespunde nici limbii grecești, nici celei „pelasge”. În față avem, un exemplu clasic de împrumut în cazul suprapunerilor de populații ale unor popoare diferite. Astfel de schimbări fonetice „neregulate”, după cum susțin cercetătorii, le avem atestate în mai multe cuvinte, ceea ce demonstrează că substratul pregrec este unul eterogen.

E de menționat că apelativul πύργος se regăsește în toponimele Πέργαμον și Παργασίς. În ele se reflectă clar alternanța i.-e. *e/o/zero* sub forma *er/or/r*; la fel ca în germ. *Berg* : *Burg* [19, p. 23]. Cf., din același radical rom. *pârgar* „consilier, vătășel” și *pârcălab* (în Moldova) „boier, administrator al unei cetăți sau al unei fortărețe; căpitan și guvernator al unei provincii, atestat de la 1448”; 2 (în Muntenia și Transilvania) „strângător de biruri”... și un alt cuvânt *pîrg, pîrguri* s.n. „turn, fortăreață” – împrumut târziu, din sec. XVIII din ngr. πύργος.

E de remarcat că șirul de alternanțe din toponimele de mai sus reflectă diferite grade de vocalizare ale radicalului, ceea ce dovedește apartenența lor la limbi paleobalcanice diferite.

Aceste și alte date i-au servit lui Vl. Georgiev drept suport pentru lansarea ipotezei pelasge, care presupune originea pelasgă a substratului pregrec. Ipoteza cunoaște și interpretări nereușite, însă ea este acceptabilă, deoarece se bazează pe legitățile cu caracter indoeuropean stabilite în mod sigur și care apar sistematic în lexicul apelativ și onomastic al substratului pregrec [13, p. 20-25; 19, p. 92-97].

Chiar dacă există mai multe ipoteze referitoare la apartenența lingvistică și etnică a substratului pregrec, o parte dintre ele se intersectează cu lumea tracă. Fapt absolut firesc, deoarece tracia construieră o civilizație durabilă într-un spațiu imens.

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE

1. Petolescu Constantin C. *Dacia. Un mileniu de istorie*. – București, 2010.
2. Fol A. *Aperçu historico-geographie des tribus thraces // Pulpudeva*, vol. I, 1976.

3. Попов В. *Некоторые проблемы этноисторических связей между Балканским полуостровом и Малой Азией до конца II тыс. до н. э.* // *Studia Thracica I*, 1975.
4. Манцевич А. П. *К вопросу об изображении варваров на предметах торевтики из курганов Северного Причерноморья* // *Studia Thracica I*, 1975.
5. Ренфрю К. *Древнее египетских пирамид* // *За рубежом*, nr. 17, 1978.
6. Черных Е. Н. *Об основных этапах древнейшей металлургии меди на территории Болгарии начало (IV–I тыс. до н. э.)* // *Thracia 3*, 1974.
7. Иванов Ив. *Съкровищата на Варненския халколитен некропол.* – София, 1978.
8. Мерперт Н. Я. *Этнокультурные изменения на Балканах на рубеже энеолита и раннего бронзового века* // *Этногенез народов Балкан и Северного Причерноморья*. Сб. ст. – Москва, 1984.
9. Мерперт Н. Я., Черных Е. Н. *Болгаро-советская археологическая экспедиция* // *Вопросы истории*, nr. 6, 1974.
10. *Istoria Moldovei. Epoca preistorică și antică (până în sec. V).* – Chișinău, 2010.
11. *Enciclopedia arheologiei și istoriei vechi a României*, vol. II D-L. – București, 1996.
12. Нерознак В. П. *Палеобалканские языки.* – Москва, 1978.
13. Откупщиков Ю. В. *Догреческий субстрат. У истоков европейской цивилизации.* – Ленинград, 1988.
14. Homer. *Iliada.* – București, 1985.
15. Rârvan Vasile. *Getica.* – Chișinău, 1992.
16. Гиндин Л. А. *Древнейшая ономастика Восточных Балкан.* – Москва, 1981.
17. Молчанов А. А., Нерознак В. П., Шарыпкин С. Я. *Памятники древнейшей греческой письменности. Введение в микенологию.* – Москва, 1988.
18. Felix Buffiere. *Miturile lui Homer și gândirea greacă.* – București, 1987.
19. Георгиев В. И. *Исследования по сравнительно-историческому языкознанию (Родственные отношения индоевропейских языков).* – Москва, 1958.
20. Rjatkowski A. *O istorie a Greciei Antice.* – București, 1988.
21. Казанскене В. П., Казанский Н. Н. *Предметно-понятийный словарь греческого языка. Крито-микенский период.* – Ленинград, 1986.